

ШОЪЛ ТАВЫСЫ

РЕСПУБЛИКАЛЫК
ЯМАГАТ-ПОЛИТИКАЛЫК ГАЗЕТА

ГОЛОС СТЕПИ

РЕСПУБЛИКАНСКАЯ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА

№ 16 (9015)

25 АПРЕЛЬ

2024 йыл

КИШИ ЮМА

КОБКЕК АЙЫ

1931-нши йылдан алып шыгады

БИРИНШИ МАЙ

ЯЗЛЫК ЭМ ИС БАЙРАМЫ

Биринши Май куъни. Аьлиги заманларда Россияда ис эм язлыкка багысланган куън деп саналады. Бу куънди тек Россияда белгилеп калмайдылар, баска элдерде де белгилейдилер, ама туърли белгилер мен эм багыславлар ман.

Бу байрамнынъ белгиленувининъ совет йылларында да терен маънеси бар эди. Узактагы 80-90-ныншы йылларда Биринши Май куънинде аьр кайсы авылдынъ маданият уьйинде байрам концерти, атшабыслар озгарылганлар, орамлар ман толып

балалар юретаган эдилер. Аьр бирисининъ колында болган туърли туъсли шарлар, байраklar коьзлерди кувантпай, коьнъилге коьнъил коспай калмайтаган эди. Бу куън яс та, карт та суьйинген эм шат коьнъилли болган...

Аьлиги заманда Биринши Май куъни тыншаюв куъни деп саналады эм аьр бир аьелде белгиленеди, калаларда, авыл ерлеринде байрам концертлер, кыдырувлар уйгынланадылар.

Бизимата-бабаларымыз бу байрамды язлыктынъ келуьви, табияттынъ янланувы, эгин кырлар-

да истинъ басланувы деп санаганлар. Бир заманларда бу куън аслык, емис коьп болсын деп бир аьдетли ислер озгарганлар.

Бу байрам биринши кере 1890-ншы йыл Савлай дуньядынъ кыйыншы халкынынъ макулласув куъни деп белгиленип басланган, коьп йыллар оьткеннен сонъ, 1992-нши йыл Язлык эм ис байрамы деп авыстырдылар. Соннан бери бу байрам соьйтип аталады эм ушыны ман да табияттынъ янланувынынъ, кырларда истинъ басланувынынъ белгиси болады.

Сыйлы ердеслер!

Сизди келип турган 1-нши Май – Язлык эм ис байрамы ман кутлайман!

Заманлар оза берсе де, бу язлыктынъ байрам куъни элимизде суьйикли байрамлардынъ бириси болып калады. Май байрамы энъ де баслап куллыкшы аьдемге сый-оьрмет этуьвдинъ белгиси, сол куън мен элимизде, ямагатымызда ийги туьрленислерге, бирликке эм макулласувга уьйкен сенимлик байланыслы.

Биз бу байрам куънинде эгин кырларда, малшылыкта, истинъ баьри де тармакларында республикамыз эм районымыз уьшин намыслы кепте эм йогаьр кеспи оьлшеминде куллык этетаган баьри ердеслеримизге разылыгымызды билдиремиз.

Айырым разылык соьзлеримди ясуьй-

кен несиллерге, ис ветеранларына – кимлер коьп йыллар узагында тувган элимиздинъ хайыры уьшин ислегенлерге каратаман. Буьгуьнлерде коьплеген несиллер калдырган ийги аьдетлеримизди саклав, бизим балаларымызда куллыкшы аьдемлерге суьйимликте эм сыйды, намыс эм яваплык сезимин тербиялав бек маънели.

Бу сондай ийги язлык куънинде аьр кимге де ярлык таза байрам коьнъилди, берк ден савлыкты, эмишликти йорайман. Сизди дайым да ювык аьдемлеримиздинъ йьлувы эм суьйимлиги суьйинтсин, эткен исиньиз сизге хайыр берсин!

М.АДЖЕКОВ,

ДР Авыл хозяйство эм азык-туьлик министри.

Ногай районунынъ оьрметли яшавшылары!

«Ногайский район» МР администрациясы атыннан сизди Язлык эм ис байрамы ман кутлаймыз.

Язлык шагыннан биз дайым да ийги туьрленислер куьтемиз, оны ман яньыртуьвга оьз сенимимизди байланыстырамыз. Эм тек каныгыслы ис пен бизим келеектегимиз, баьримиздинъ эм аьримиздинъ онъайлыгы туьзилеегин билемиз. Язлык эм ис бизге куьш береди эм туьрли несилерди бирлестиреди.

Айырым разылык пан биз Ногай районнынъ экономикасына эм социаллык тармагына уьлисин косатаган эм оьз иси,

оьнерлиги эм кеспи усталыгы ман оны даньклайтаганларга сый этемиз. Ондай специалистлер аьр тармакта коьп, район оьрленуьвине олардынъ косымын биз ортак сый-оьрмет этуьв мен белгилеймиз.

Баьрисине де уьйкен савбол – ветеранларга, оьзининъ ис йолын яньы баслятканларга, каныгыслык пан куллык эткен эм буьгуьн де оьз куьш-куватлыгын тувган ерининъ онъайлыгына онълайтаганларга!

Бу байрам куънинде районнынъ баьри яшавшыларына ден савлыкты эм наьсипти, тынышлыкты эм онъайлыкты йораймыз.

«Ногайский район» МР администрациясынынъ аькимбасы Д.ЭСИРГЕПОВ.

«Ногайский район» МР Депутатлар Йьйынынынъ председатели

Р.БАЙМАНБЕТОВ.

АБЕЛ ЙЫЛЫ

Ногай атын айттырдылар

Ногай районунынъ Карагас авылыннан Адисовлардынъ аьели «Это у нас семейное» конкурсынынъ финалына шыкты. Оьз оьнерлерин олар яратуьшылык, анъ-акыл эм спорт бойынша сынасларында коьрсетдилер.

Финалга Кубыла эм Сырт-Кавказ федераллык округларыннан 40 аьел командалары шыктылар. Олар язда Москвада туьрли регионларынынъ аьеллери мен йолгысаяклар.

Адисовлардынъ аьел басы – Абдулгалим Карагас авылынынъ имамы, ол Эрлик ордени (Орден Мужества) мен савгаланган, тандыр саклавшысы Софият МФЦ-да аьрекет этеди, балалары – Инам, Амина, Абубакр, Рукия мектебте окыйдылар, тетеси Марев-

хан Алибий кызы аьли тийисли тыншаювда эм элимиздинъ бас каласына бармага мырат этеди.

– Суьйинуьвимизди соьзлер мен анълатып болмаймыз. Бу байрам уьшин уьйкен савбол айтамыз. Финалга муннан да куьшли аьзирленермиз. Биз Дагестан Республикасынынъ Ногай районунынъ ваькиллери. Биз конкурска кийип келген миллет кийимлерин ата-бабаларымыз аьвелги заманда кулланганлар. Ногай район Червленные Буруны авылында обьсетаган Арша орманлыгы ман данькы. Баьрин де Ногай шоьлге конакка шақырамыз. Аьелимизде бас орынга сый этуьв, суьйим эм анъламлыкты саламыз, – дейдилер аьел ваькиллери.

РАЙОН АДМИНИСТРАЦИЯСЫНДА

Маьнели соравлар коьтерилди

Дагестан Республикасынынъ Авыл хозяйство эм азык-туулик министри Мухтарбий Аджеков Ногай районинда гражданлар ман йолгыс этип, олардынъ соравларына явап берди. Министрге туьрли соравлар ман 5 аьдем келдилер.

Ногай райониннынъ Ямагат палатасынынъ председатели Эльмурза Саитов отлак ерлерди районда дурыс кулланувы акында сорав коьтерди. Мухтарбий Кошманбет увьлы республика бойынша «Отлактар акында» деген закон каралайк деп айтты, бу

закон ишинде яшавшылардынъ баьри кызыксынувлары эсапка алынаягы акында билдирилди. Проекттинъ ойласувында аьр бир яшавшы катнаспага болады.

Ерлердинъ кумланувынынъ маьселесин коьтергенде, министр федераллык дережеде программадынъ ойласувы тамамланып турганын ашык кепте айтты. Сол программа ерлеримизди саклава каратылган, республика бойынша фитомелиративли ислер бардырылады.

Гражданларды кабыл этуьв шарасында балалар бавын курув соравы да коьтерилди. Мухтарбий Кошманбет увьлы район басы Джамалутдин Эсиргеповка патшалык программаларыннынъ бирисине объектти киргизуьв бойынша документлер туьзетуьв керек деп билдирди. Министр саниятлар мектебинде ремонтлав ислер юритуьв, физкультурный савлык саклав комплексин курув соравларын ДР спорт эм маданият министрстволарына еткермеге деп соьз берди.

Э.КОЖАЕВА.

АКЦИЯ

Тувган мектебине – савкат

Дагестан Республикасынынъ Аькимбасы Сергей Алим увьлы Меликов «Тувган мектебинье савкат эт» деп аталган акцияды оьткеруьв керек деген ойын эситтирди. Акцияда муниципалитетлер эм власть органларынынъ ваькиллери белсен катна-

садылар. Регион басы эстафетадынъ форматын туьрлендирмеге керек деп маслагат этти, онынъ айтувы ман, аьлиги заманда ясларды спорт пан аьвликтуруьв керекли, тувган мектебине савкат этпеге суьбетаганлар ГТО нормаларын беруьв уьшин комплек-

син алмага боладылар.

– ГТО – балаларды согыс-патриотизм яктан тербиялавда маьнели алатлардынъ бириси болады, – деп айтты Сергей Меликов.

Сондай комплексти тувган мектебине Авыл хозяйство эм азык-туулик министри Мухтарбий Кошманбет увьлы Аджеков савкатлады. Ол «Ногайский район» МР аькимбасы Джамалутдин Эсиргепов пан бирге Джанибеков атындагы мектебте болды эм окытувшылар ман йолгысты.

Солай ок министр мектеб коллективи мен районды оьрлендируьв бойынша ойлары ман боьлишти. А-Х. Джанибеков атындагы мектебинъ окытувшылары Мухтарбий Аджековка сондай савкат уьшин уйкен савбол айттылар.

Бизим хабаршы.

Суьвретте: М.Аджеков окытувшылар ман.

КЕНЪЕС

Сувгарув тармакларынынъ аьзирлиги ойласылды

Ногай район администрациясында район аькимбасынынъ орынбасары Рашид Шангереевтинъ етекшилиги мен аьр юмалык аппарат кенъеси болып оьткен. Йыйында район организацияларынынъ эм учреждениелерининъ басшылары эм авыл поселениелерининъ аькимбаслары катнастылар.

Шарада «Минмелиоводхоз РД» ФГУ Ногай филиалыннынъ (алдынгы УОС) сувгарув заманына сувгарув тармакларын аьзирлев бойынша юриткен куллыгы эм Ногай районы ерлеринде язлык-язгы от туьсуьв яктан кавыфлы заман кесегинде от туьсуьвге карсы кавыфсызлыкты канагатлав бойынша шаралар акында деген эки сорав ойласылган.

Кенъести баслай келип, Рашид Шангереев Ногай район аькимбасы Джамалутдин Эсиргепов атыннан быйылгы Россия Федерациясыннынъ Президентин сайлавлар алдында белсенли катнасканларга разылык хатла-

рын тапшырды.

Муннан сонъ кенъестинъ баслапкы соравы бойынша «Минмелиоводхоз РД» ФГУ Ногай филиалыннынъ начальниги Сафар-Али Сарсеев доклады ман шыгып соьйлеген. Оьзининъ соьзинде ол районнынъ авыл хозяйство товарларын аьзирлевшилерге татавиллар ман сувды иркуьвсиз еткеруьв уьшин Караногай сувгарув тармаклары айырым ярастырув куллыкларын юриткенин белгилеген.

– Быйыл, аьлиги заманнынъ ава аьллерин эм алдынгы йыллардынъ кургаклы шакларын эске алып, эгин

кырларды сувгарув уьшин керекли сувды апрель айыннынъ экинши декадасында алып баслаганмыз. Эндигиси бизим сув ман канагатланатаганлар авыл хозяйство култураларын вегетационлык йорыгы ман сувгарувды оьткеруьвге белсенли кепте кириспеге керек боладылар. Сол ок заманда сувды Караногай коллекторына кайтарып йибермеге ярамайды, – деп билдирген Сафар-Али Сарсеев.

От туьсуьвге карсы кавыфсызлыкты канагатлав бойынша шаралар акында ДР бойынша ГО, ЧС эм ЛПСБ Россия МЧС патшалык управлениесининъ Южно-Сухокумск, Тарумов эм Ногай районлары бойынша ОНД эм 9-ншы номерли ПР начальниги Алисултан Джамалутдинов хабарлады.

З.ВАЙСОВА.

РЕСПУБЛИКА БОЙЫНША

Саьбийлердинъ коьнъилин коьтерип

Озган юмадынъ ишинде Ногай райониннынъ делегациясы Дагестан Республикасыннынъ Карабудахкент райониндагы «Солнечный берег» билимлендируьв орталыгында кесек заманга орынласкан Белгород областиннен келген саьбийлерде конакта болдылар.

Делегацияды Карабудахкент райониннынъ КЦСОН директоры, Хатын-кызлар советининъ председатели Г.Темирова хош алды. Конактар орталыктынъ ишинде экскурсия оьттилер. Мунда балаларга турмага эм окымага баьри амаллар да алынган.

Белгород областиннен балалар ман келген етекши Л.Тарасова Дагестан Республикасын эм Ногай районин этип турган эси эм коьтергишлеви уьшин савбол айтты. Билимлендируьв орталыгынынъ окытувшылары балалар арасында суьвретлер выставкасын озгардылар. Саьбийлер суьвретлерин ясава тек ярасык, яркын бояктар кулланганлар, сол зат олардынъ ийги психикалык аьллери акында айтады.

Белгород областиннен келген балалар Дагестан еринде турган заманы акында боьлистилиер, олардынъ коьнъиллери бек коьтериньки эди.

Бизим хабаршы.

ЭГИНШИЛЕР ЭСИНЕ

Шегертки эртерек яйылмага болады

Россельхозцентр Дагестан филиалыннынъ коршалав боьлигининъ билдируьвлерине коьре, республика ерлеринде шегертки зыяншылары коькек айынынъ ызында кырларга шыгып басламага боладылар.

Специалистлердинъ айтувы ман, эгер ава эм табият аьллери йылы болып турса, кавыфлы зыяншы отлактарга, эгин кырларга эртерек яйылмага амал табаяк. Йыл сайын республика ерлеринде шегертки бийлейтаган кыр майданлары азая бердилер, быйыл да шегертки 54 мынъ гектарга ювык ерлерди капламага

болады. Соны ман бирге Россельхозцентр Дагестан филиалында билдирилгенлей, коькек айында авылхозяство култураларыннынъ баска туьрли зыяншылары эм зарарлы оьленлер де коьбеймеге каралады.

26-ншы АПРЕЛЬ – ХАЛКЛАР АРА ЧЕРНОБЫЛЬ БАЪЛЕ-КАЗАСЫН ЭСКЕРУЪВ КУЪНИ

Оларды халкымыз мутпайды

Чернобыль атомлы электростанциясында болган баъле-казанын ызларын тайдырувдын сыйлы катнасувшылары! Аявлы район яшавшылары!

Чернобыль АЭС-нде болып ойткен авария озган омирдин эн де уйкен баъле-казасы болып саналады. Атомлы электростанциясындагы атылув онлаган мын адемлердин яшавларын кыскарткан. Сонда бизим ердеслеримиз де, баъриси 32 адем, оз яшавларын аямай

бу кавыфлы казаны тайдырувда катнасканлар эм радиациядын увлы толкынларынын яйылувын токтатканлар.

Бугуьнлерде биз ядерли баъле-казаларда янларын берген баъриси де уйкен сый ман эскеремиз эм яшавдан замансыз кеткен баътирлердин ярк эстелик-

ри алдында басларымызды иемиз.

Сизин эрлигиниз, йигитлигиниз эм йигерлигиниз ушин разылык созлеримизди сизге каратамыз! Сизге эм аеллеринизге ден савлыкты, наьсипти, тыншылыкты эм эмишликти йораймыз!

**Д.ЭСИРГЕПОВ,
Р.БАЙМАНБЕТОВ,**

*Ногай район администрациясынын аькимбасы.
Ногай район Депутатлар йыйынынын председатели.*

Ногай районинин Орта-Тобье авылында Чернобыль атом электростанциясында болып озган радиационлык баъле-казанын ызларын тайдырувда ортакшылык эткен авыл яшавшыларынын сыйна эстеликли шара болып ойтти. Сонда Ногай районинин согыс, ис, Савытлы куьшлер эм ыхтыяр саклавышы органларынын ветеранлар советинин председатели Акманбет Сангишиев, «Союз Чернобыль» организациясынын Ногай район боьлигинин председатели Руслан Кунтувганов, район чернобыльшилери Магомед-Расул Мирзаев, Юсуп Саитов, Орта-Тобье авыл аькимбасы Загир Насыров, авыл маданият уйининин директоры Зульфия Оразова, авыл орта мектебинин директоринин орынбасары Сеперхан Джумагишиева, мектеб окувшылары катнастылар.

Авыл маданият уйининин алдында орынласкан ерли чернобыльшилере багысланган эстеликли белгидин янында шаранын катнасувшыларын Руслан Кунтувганов саламлады эм 26-ншы апрельде сав элимиз эм коньысы шет эллери кайгылы эм эстеликли куьнди белгилейтаганын билдирди. Сол куьн Чернобыль каладагы атомлы электростанцияда болып

ойткен атылув сав элимизди аяк уьстине тургызган. Радиационлы казаны яйылдырмас ушин элимиздин баъри халклары ман бирге Ногай районимиздин, сонун эсабында Орта-Тобье авылдын да бес яшавшылары: Ю.Аюпов, Н.Дуйсакаев, А.Кошербаев, А.Тилеков эм Б.Эрежепов та йигитлерше катнасканлар.

– Оларды атлы-атлары ман

халкымыз бир де мутпайды эм биз бугуьн олардын баътирлигин тагы да бир эске алайык эм бу ердеги эстеликли белгиге шешкей байламын салайык деп келгенмиз. Бу ери сизин авылынызда эн де сыйлы ерлердин бириси болып, сонун тоьгеринде тереклер де, шешкейлер де оьстирлер деп сенемиз, – деди Руслан Кунтувганов эм соьзди Акманбет

Сангишиевке берди.

Район ветеранлар советинин етекшиси Чернобыль баъле-казанын ызларын тайдырувда бизим районнан 32 адем катнасканын белгиледи.

– Олардын баъриси де демеге болады атомлы каза ман куьресте ден савлыкларын йойдылар, бир хыйлысы яслай бизим арамьздан да кеттилер. Олардын баътир-

ликлерин сиз, балалар, эсинизде сакламага эм йигитлигине тен болмага керексиз. Сондай кыйынлыкларды сиз бир де коьрменгиз, яслар, – деди Акманбет Сангишиев. Ол солай ок бугуьнлерде Украина ериндеги согыс спецоперациясында да ногай яслары, ишинде Орта-Тобье авылдан да катнасувшылар йигерли куьрестаганын белгиледи.

Шарада оьзлеринин ийги эскеруьвлерин эм йлы йоравларын авыл аькимбасы Загир Насыров, мектеб завучы Сеперхан Джумагишиева, маданият уйининин етекшиси Зульфия Оразова, район чернобыльшилери Магомед-Расул Мирзаев, Юсуп Саитов та айттылар.

Муннан сонь шара катнасувшылары Чернобыль авариясынын ортакшысы Асанбий Тилековтын уйине бардылар эм сонун азбарына «Бу уйде ЧАЭС казанын ызларын тайдырувдын катнасувшысы Асанбий Тилеков яшаган» деген эстеликли белги салдылар.

М.ХАНОВ.

Сувьретлерде: авылдагы эстеликке шешкей байламы салынады; А.Тилековтын уйининин янында.

АК НИЕТЛИ ИС

Салдарлы коьмек этилинеди

Бугуьнлерде согыс спецоперациясында йигитлеримиз оз куьшин аямай, согысадылар. Олардын кайбириси бизге ювык эм азиз. Россия яшавшылары аьскершилере оз коьмегин этдилер. Соьйтип, Ораза байрамнын алдында Дагестан Республикасынын Ногай районинан согыс спецоперациясы оьтип турган ерге гуманитарлык ярдамы йибрилди. Йигилик акциясында ямагат организациялар, район яшавшылары, Хатын-кызлар совети, СВО катнасувшыларынын аналары ортакшылык эттилер. Олар йигитлеримизди коьтергишлеп, узактагы балаларымызга юрегинин йылувлугын савкатладылар.

Россия бойынша Ногай районинин иш ислер боьлигинин куллык-

шылары йыйналган послкаларды Махачкала каласына Еньюв волонтерлары майданына еткермеге коьмек эттилер.

Танк ротасынын аьскершилери Ногай районинин яшавшыларына коьтергишлеп ушин оз разылыгын билдирдилер.

– Баьринизге де уйкен разылыгымызды билдиремиз. Еньюв бизики болаягына шекленмеймиз. Баьримиз бирге болсак, бизди бирев де енйип болмас, – деп айтады аьскерши оьзинин видеообращенисинде.

Сондай ярдам акциялар этип турсак, йигитлеримиз бизим олар ман бирге экенимизди билип, явды каты урарлар. Биз баьримиз де аьскершилери еньюв мен куьтемир.

Г.БЕКМУРАТОВА.

Вадим Трепавлов - ногаевед тергевлерин уйгынлаушысы

(Басы 15-нши номерде).

Соннан бери бир неше йыллар ойттилер. 2018-нши йылдың ноябрь-декабрь айларында мен Москвадагы В.И.Ленин атындагы Россия китапханасының фондларында ногай композиторы эм ямагат аьрекетшиси Залимхан Зиневтинь оьнер асабалыгы акында макала карастырып ислеген эдим. Куллыктынь барысында мен кызыклы макалалар таптым, соларды оз ис йолдасларым ман бирге илими айланысына киргистпеге токтастык. Сол заман мага Россия Илмилер Академиясының Этнология эм антропология институтында «Халклар эм маданиятлар» сериясындагы «Ногайлар» деген томы устинде юритилетган куллыктынь барысы акында билмеге, эгер ер бар болса сонда меним ногайлардынь музыкалык маданияты акында язганларымды киргистпеге маслагат эттилер. Сол абсерде мен бу институттынь директоры М.Ю.Мартынова ман йолыгыспага соьйлестим. Йолыгыста айтылган сериядынь яваплы секретари Л.И.Миссонова да катнасты. Хабарласув юрип турганда «Ногайлар» деген томды баспалав сораваы 2015-нши йылда куьн йосыгыннан тайдырылганы белгили болды, неге десе РГНФ (соньында РФФИ) грантты алува берилген конкурс аьризесин кабыл этпеген. Мен бу ис дурыс тувыл деп оз ойымды билдирмеге амалсыз болдым. Сол заман меним сыйлы хабаршы йолдасларым тагы да бир кере РФФИ-ге янгы аьризе берип карамага кеньес эттилер, неге десе

«Халклар эм маданиятлар» деген серия тамамланмага туры эди эм соннан баска оньайлы аьл соньында табылмаска да болаяк эди. Мен куллыктынь сырагылары уьшин кавыфсызланмай да болмай, иске урындым. Колда бар болган макала ман таныскан сонь, мага Вадим Винцеровичтинь язганларыннан баскалай (ол Ногай Ордасы бойынша боьлик эди), томнынь текстин яньыдан аьзирлев кереги аян коьринди. Сырагысында, уьш юмадан сонь, аьризе аьзир болды, ама бу ерде янгы маьселе шыкты эм сол маьселе проекттинь етекшиси РАН ИЭА яде РАН ИРИ институтларынынь аьлими болмага кереклиги мен байланыслы эди. РАН этнология эм антропология институтындагы йолдаслар мага авторлар коллективин Вадим Трепавлов етекшилесин деп тилемеге

кеньес бердилер. Мен сонда ок та ога йолыгыспага кереги акында хат яздым. Заман аз калган эди. Янтьыйлык байрамларыннан сонь басланатаган ис юмасына дейим уьлгирмеге керек эди, неге десе армаган «Халклар эм маданиятлар» деген сериядынь бас редакторы академик Валерий Александрович Тишков пан соьйлесув керек эди. РАН ИРИ-де Вадим Винцерович пен йолыгыскан абсеримде мен ога соравамнынь бавын аньлаттым, неге десе ол озьи де сондай проект муннан алдын туьзилгени акында аьрув билетган эди. Мен ога сол шакта: «Вадим Винцерович, «Халклар эм маданиятлар» деген серия тамамланып барады эм бизге, ногайларга, сондай китаптинь кереклиги бек маьнели. Сизден озьге мага тилегендей аьдем йок. Проектти издательлик гран-

тына беруьв уьшин баслапкы талаплардынь бириси деп «тарих» яде «этнология» боьлиги бойынша РАН академиялык институтларыннь бирисиннен бир аьлимнинь болувы керек болады. Сизге «ногай проектинь» колтыкламага тилек этемен. Куллыктынь бас кесегин биз озь мойнымызга алармыз... Биз Сизди, Вадим Винцерович, ялгыз калдырмаспыз», – дегеним эсимде турады. Сол ерде меним сыйлы хабаршыым эм ясуьйкен йолдасым мага авторлар коллективи эм материаллар аьзирлиги мен байланыслы болган бир неше сорауларын берди. Муннан сонь, биз мен академик В.Тишков пан йолыгыскан шагымда, эгер керек болгандай болса, исти уйгынлаудынь калган сораулары бойынша биргелес телефон конференцбайланысын оьткерермиз деп соьйлестик. Элбетте, бу баьри зат та В.Тишков издательлик гранты бойынша РФФИ-ге аьризе беруьвдинь ой-ниетин макул коьргендей болса, этилинмеге каралган эди. Экинши куьн мен «Халклар эм маданиятлар» деген сериядынь бас редакторы, РАН академиги В.Тишков пан йолыгыстым. Сонда мага еньил болмаган хабарласув юритпеге туьсти, неге десе муннан алдын 2015-нши йылда тап сондай проектти РФФИ кабыл этпеген эди. Соны ман бирге академиктинь айтувы ман, ногайлар акында материал бек кыска болса да, 2002-нши йылда «Дагестан халклары» деген томда баспаланган. Сонда мага серияда айырым

«ногай» томынынь пайдасы акында туьрли ой-кеньеслер келтирмеге туьсти. Болса да, тек Вадим Трепавловтынь соньынь хайыры акында айтканы ьзында В.Тишковты бизим проектти колтыкламага муькир этти. Валерий Александрович сол ерде ок та бизден зань куьтип турган Вадим Винцеровичке тел сокты. Ол сонда ок та бизге явап берди эм «Халклар эм маданиятлар» деген серияда «Ногайлар» китабин шыгарув кереги акында озьининь ойын айтып беркитти эм ол озьи сога яваплы инсан болмага эм конкурста катнасув уьшин издательлик грантын алува аьризе язбага аьзир экенин билдирди. Мага коьре, сол куьн меним яшавымда энь наьсипли куьнлердинь бириси болгандыр деп эсиме келеди. Ол шакта мен, эгер Вадим Трепавлов болмаган болса, бизим йолымыз коьпке кыйынлы эм бурьылмалы болып, белкиси, ьзында бир сырагысыз ябылып калган болса да ярайды деп ойлайман. Сондай заманда Вадим Винцеровичтинь йигерлиги мага айлак та бек ийги ислердинь бириси болып коьринди. Мен аьли де ол бизим проектти аман акалды деп санайман. Бир юмадынь ишинде биз оны ман бирге китаптинь туьзилиси беттен тил бирлик таппага, боьликтери бойынша баьри материалларды да аьзирлемеге, энь ьзында РФФИ токтастырган заман болжалына аьризеди берип уьлгирмеге тийисли эдик. Соны ман, 2019-нши йылдынь январь айынынь экинши яртысында томнынь мате-

БИЗИМ ДИАЛЕКТЛЕР

Аьр авылдынь айтувы баска, ойы бир

Ногай адабият тили, аьлиги замандагы аьлине еткенше, узун эм еньил болмаган оьрленув йолын оьткен. Сонынь булагы деп VI оьмирдеги рун, бурынгы уйгур эм араб графикалары негизлеринде сакланган эски тюрк тили саналады (А.Сикалиев., 2003 й.). Ногай тили тюрк тиллерининь куьнбаттар бутагына киреди, соны ман бирге ол казах, каракалпак тиллери мен косылып, кыпшак туьркимнинь кыпшак-ногай куьбин туьзеди. Тарих булаклары шайытлаганлай, ногай тили Ногай Ордасында (XV-XVI) патшалык тили болган эм соннынь негизинде Ногай Ордасы, айтпага, Москва патшалыгы ман дипломатикалык хат язусувын юриткен («Ногайлар», 1988 й.). Ногай тилининь соьзлер сырасы казах эм каракалпак тиллери мен бирге ортак бир тарих эм географиялык аьллер-

де кепленген эм бираз огуз тиллерининь соьзлерин де озьине коскан (Д.Шихмурзаев, 1995 й.). Ногай адабият тилининь маьнели булагы деп халк авызлама яратувшылыгынынь коьплеген шыгармалары – баьтир эпос йырлары эм лиро-эпикалык дестанлары саналады: «Айсыл улы Амет баьтир», «Эдиге», «Мамай», «Шора-баьтир», «Адил-Солтан», «Копланлы баьтир», «Карайдар эм Кызыл-Гуьл», «Бозйигит», «Тоьлеген эм Кыз-Йибек» эм баскалары. Оьзининь тарих йолында ногайлар рун, уйгур-найман эм араб язув графикаларын кулланьп келгенлер (А.Сикалиев, 1987й.). Революциядан сонь аьлиги замандагы ногай тили 2 алфавитти авьстырган: 1928-нши йылга дейим араб язув йорыгы кулланьлган, 1939-нши йылга дейим латин, соньында орыс графикасы негизинде туь-

зилген янгы алфавити беркитилген. Язувдынь янгы йорыкларына коьшуьв ногайлардынь миллет ань-акыл байлыгын оьрленувге толыстыргысыз йойым келтирген. Сол себептен уйгур, соньында араб эм латин язув йорыгында белгиленген ногайлардынь хыйлы маданият асабалыгы Россиядынь туьрли калаларыннь эм шет эллерининь коьп архивлеринде ятып кала бердилер. Соьйтип коьп тюрк халклары бурынгы язув йорыгы ман бирге озь миллет язувын йойганлар, «маданият асабалыгы эки кере йок этилинген, эки кере коьп санлы аьдемлер билимсиз болып калганлар» (Мусаев, 1989 й.), сол зат ьзында адабият тилининь оьрленув сорауларына аьдемлерде коьлем вайымсызлыкты тувдырган. Ногай адабият тилининь негизине кобан ногайларыннь эм караногайлардынь диалектлери салынган. Болса да, аьлим

Юмав Каракаевтинь ойына коьре, миллет адабият тилимизди туьзуьвде ортак халк соьйлев тилининь баьри де территориаллык диалектлерининь ваькиллери катнасканлар (Ю.Каракаев, 2001 й.). Узак йыллар бойында ногай диалектлерин уьйренув аьсеринде солардынь классификациясы бир неше кере туьрленген. Тергевшилер арасында диалектлердинь санын эм атларынынь терминологияларын белгилев ягыннан ортак бир ой йок. Оьзининь заманында профессор Николай Баскаков, ногай тили акында биринши монографиядынь авторы, уьш территориаллык диалектлери бар деп белгилеген: акногай, караногай эм байыр ногай. Аьлим Софья Калмыкова ногай тилининь диалектлери мен етимисли каьр шеккен эм эки диалект барлыгын коьрсеткен: акногай (кобан) эм караногай. Л.Арсланов, тюрк тил аьлининь арал (островной) диа-

лектлерининь кепленувин эм оьрленувин тешкерувли тергеген аьлим, ногай тилинде доьрт диалектлер барлыгын шайытлаган: акногай, караногай, байыр ногай эм Астрахань беттеги карагаш ногайларыннь диалектин (Л.Арсланов, 1992 й.). Ногай аьлими Марием Булгарова ногай тилинде кобан эм шоьл эки диалект зоналары бар деп санайды (М.Булгарова, 1999 й.). Юмав Каракаев академик В.Радловтынь материалларына таяна берип, ногай тилинде тагы да крым-ногай диалекти бар деп белгилейди. Бизим куьнлерде диалектлердинь ортак бир классификациясы йок, болса да диалектлерди язып суьвретлевдинь бас туьркимлери мен тегис тармагы аста-акырын туьзиле береди. Ногай адабият тилининь кепленувин мен бирге стилистика тармагы да бес аьдетли: уьйшиликте соьйлев эм доьрт китап-

РЕСПУБЛИКАМЫЗДЫНЪ ОЪРЛЕНУЪВИНЕ ОРЫСЛАРДЫНЪ КОСЫМЫ

Бизим ортак борыш – оларды аты-атлары ман эскеруъв

риаллары ман документлери РФФИ-ге берилди. Проектти рецензентлер хош коьрип, соны кабыл эттилер. Вадим Винцерович бу затка бек суьйинди, ама озине келисли хаьситининь авырлыгына бойсынып коьп созь айтпады. Муннан сонъ мен Россиядагы ногайлардынъ Федераллык миллет маданият автономиясынынъ Оър Советининъ председатели Валерий Казаковтынъ маслагаты ман эм Вадим Трепавлов пан макулласып, алим йолдасларыма бу проектте катнаспага тилек этип хатлар йибердим. Соьйтип бир неше йылларга соьзылган енъил болмаган куллык басланды. Коьп кыйын салмага туьсти, аьллер туьрли кепте туьзилди бардылар, ама бизим янымызда аьр заман да озининъ дуьрыс маслагатын бермеге, керек ерде туьз йолга салмага аьзир болган шынты алим барлыгы бизди коьнъйиллендирип келди. Вадим Винцерович редакторлык куллыгын истинъ баьри кезеклеринде де бек яхшы аьлде юритип турды. Буьгунлерде мен ол кайсы бир исти коьлына алса да, соларды тек «Б» белгиге толтырып келгенин эм бизи мен бирге, озининъ илми куллыкларындай болып, дайымга эсимизде калганын барганнан-барган сайын артык аьнлай беремен.

З.ЗИНЕЕВА,
тарих илмилерининъ кандидаты,
Черкесск, КЧР.

публицистикалык, илми, официаллык-ис эм художественлык адабият стильлериннен туьзилген. Солардынъ арасында энъ де оьрленген тил стили деп уьйшиликте соьйлев стили саналады, язылма стильлериннен болса, коьптеги аьдетлерге таянган художественлык адабиятынинъ стили алды орынды алады. Солай ок ямагат-политикалык терминология эм бир неше гуманитарлык – филология, тарих, этнография эм сондай баска терминологиялар аьруьв аьлде оьрленген терминологиялар деп эсапланады.

Аьлиги заманда ногай адабият тили коьп ягыннан толы кебинде туьзилген тил болады, сонынъ бай лексикалык фонды, берк кепке келтирилген фонетикасы эм грамматикасы, нормага уьйтылган орфографиясы эм орфоэпиясы бар.

Дагестан совет власти йылларында билимлиги осал яшавшылары ман баьри яктан да арт калган ерден оьрленген промышленность, авыл хозяйство тармакы крайга, оьрленип келеяткан илми, маданият, билимлендируьв регионнан аьлимлер, язувшылар, суьвретшилелер, халк кол оьнерининъ ис усталары болган областьке айланган. Юз йыл ишинде Дагестан Россия Федерациясынынъ уйкен, бай, экономика, маданият эм баска туьрли оьрленген тармакы субъект эсабында туьзилди.

Дагестаннынъ энъ уйкен байлыгы, озьекте, онынъ аьдемлери: куллыкшылар, патшалык аьрекетшилери, аьлимлер эм экономистлер, суьвретшилелер эм сахна усталары, бавшылар эм малшылар, язувшылар эм шаирлер, врачлар, спортсменлер, окутувшылар – олар баьриси де бизим республикамызды туьзгенлер, онынъ орлендируьвин бардырадылар, бизим шет-кырыйсыз тувган еримиз – Россия Федерациясынынъ баска республикалары, крайлары, областьлери арасында дань-

кын арттырадылар.

Бу баьри затка патшалыгымыз ортак билимликти арттыруьв йолын алганы себеплигин тийгисткен, эм оьткен оьмирдинъ 20-ншы йылларыннан алып Дагестанга орыс окутувшылар келип баслаганлар. 1925-нши йылларда Дагестанда 30-га ювык окутувшар куллык эткенлер. Уллы Аталык согысыннан сонъ, дагестан мектеблерине йыл сайын 400-500 окутувшылар йиберилетеган эди. 70-нши йылларда бизге кыйын салмага келген окутувшылар саны йылда 1500-ге дейим етисетаган эди.

Совет Союзынынъ туьрли регионларыннан мынълаган эм мынълаган яс кызлар алдынгысы таныс тувыл, аьдет-йорыкларды билмеген ят ерлерге, тав элининъ балаларына билим ярыгын аькелгенлер. Биревлери мунда – распределение бойынша, баскалары ян шакырувы ман келип, уьш йыл куллык этуьвден сонъ, тувган ерлерине кайтканлар, бар эди араларында ерли йигитлер мен аьел

курып, Дагестан ман озь бактыларын дайымга байланыстырганлар да.

Окутувшылардан баска болып, сол заманларда эм оннан сонъгы йылларда Дагестан ерине баска туьрли специалистлер де келгенлер, эм Дагестан халкларынынъ тийисли билим алувына эм экономикадынъ туьрли тармакларында ерли кадрлар аьзирлеге аз куьш салмаганлар. Сонынъ аркасы ман республикада, илми-техникалык илгеруьв ислери алдыга барып, билимсизлик деген туьп аягыннан йок этилди эм ерли кадрлар тербияланды.

Аты-атлары ман эскерер эдим сол йылларда бизим шоьл ерине де келген эм онынъ пайдалыгына кыйын аямай куллык эткенлерди: олар, айтпага, окутувшылар – Раиса Федосеевна Зубенко, Ида Мефодиевна Никитишина, Василий Михайлович Мокринский, Анна Васильевна Евтушенко, Георгий Никитович Ключко, онынъ ян косагы Надежда Романовна, Антонина Ивановна Парфентьева, Антонина Ивановна Зубкова, Лариса Ивановна Малюкова, Зинаида Тимофеевна Чеботарева, Мая Николаевна Васильева, Мая Ивановна Жданова, Мария Михайловна Дандамаева, Лариса Петровна Сыроежкина, Любовь Алексеевна Ротанина, Тамара Алексеевна Истомина, балалар бавыннынъ тербиялашысы Мария Георгиевна Киреева, почта начальниги Нина Павловна Улыбина, бухгалтерлер – Александра Семеновна Игнатенко, Прасковья Куприянова, Надежда Жарикова эм Анна Григорьевна Сорокина, авыл советининъ председатели, клуб директоры, фронт агитбригада катнасуьшысы Вера Васильевна Никитченко, телефонистлер Руфина Ожигова эм Прасковья Яхвская, секретарь-машинисткалар Валентина Шуйская эм Анна Ивановна Оружьева, партизан отрядында казаншы Мария Барышникова, военкомат куллыкшысы Екатерина Романовна Лалаева эм коьплеген баскалары.

Оларды аты-атлары ман эскеруьв – бизим ортак борыш. Соны бас деп аьлиги несилге, ата-бабалары билим алып, яшавда озь орыннын тапкан аьлиги дагестанлыларга билмеге керек.

ЛЮБОВЬ УРАЗАЕВА.

РАЙОН КИТАПХАНАСЫНДА

Илми мен ис казна капы ашкандай

Ногай район орталык китапханасында ногай ярыкландыруьвшылардынъ, ногай адабиятынинъ негизин салувшылардынъ мерекелерине багысланып шаралар оьгтилелер.

Уьстимиздеги йылдынъ навруз айында окутувшы, ногай фольклорын йийнавышы эм тергевши Абдул-

Хамид Джанибековка – 145 йыл, совет Ногай поэзиясыннынъ классиги, коьшируьвши, окутувшы Муса

Курманалиевке 130 йыл толаяк эди. Соны ман байланыста ногай район китапханасында эм онынъ авыллардагы филиалларында кызыклы шаралар уьйгынландылар.

Янъыларда, Навруз айынынъ 18-нши куьнинде, орталык район китапханасынынъ бас библиографы Сапихан Курпаева Кадрия атындагы мектебининъ 10-ншы «б» класьсыннынъ окувшылары ман «Абдул-Хамид Шаршембиевич Джанибеков, Муса Курманалиевич Курманалиев – ногай халктынъ ярыкландыруьшылары» деген китапхана дерисин озгарды. Ол балаларга уллы ногай ярыкландыруьшылардынъ яшав эм яратувшылык йолы акында хабарлады. Кадрия атындагы мектебининъ ана тил эм адабият дерисининъ окутувшысы Мархаба Мансурова окувшыларга А.-Х.Джанибеков пан М.Курманалиев латин

алфавити негизинде биринши ногай алфавитин, биринши ногай китапплерин эм «Эллипеди» туьзгенлери акында айтты.

Шарага «Илми мен ис казна капы ашкандай» деп аталган китап выставкасы аьзирленген эди. Окувшылар ярыкландыруьшылардынъ баьри несиллер балаларына пайдасы уйкен болган насихатларын окумага амаллы болдылар. Деристе «Юреклерде дайымларга сакланар» деген видео – презентация коьрсетилди. «Тувган Элим», «Бизден уьлги», «Ана соьзи», «Суьедилер баласын» деген ятлавларды 9-ншы «а» класс окувшылары Аиша Байманбетова ман Медина Аблезова, 8-нши «б» класс окувшысы Хадиджа Биймурзаева эм 5-нши класс окувшысы Аиша Алыпкашева окудылар.

Суьвретте: шарадан коьринис.

АЪСКЕРГЕ ШАКЫРУВ КАМПАНИЯСЫ БАРАДЫ

Яслардың киели борышы

Янбыларда Кизляр эм Южно-Сухокумск кала, Кизляр район округларының аскер комиссариатында биринши аскерге шақырылган ясларды шатлыклы аялде йолга салдылар. Он яслар Россия Федерациясының Савытлы кушлерининь сырасына куллык этпеге йолландылар. Аскерге озгарув шарасын яслардың кардаштутванлары, ювыклары келген эдилер. Шарада Кизляр район акимбасының биринши орынбасары Тимур Гаирбеков, аскерши комиссары Рамазан Курамагомедов, аскер сырасында куллык этпеге контракт баскан Кизляр районның авыл администрацияларының алдынгы акимбасы Г.Микаил эм мобилизация бойынша кетип эм бугуьнлерде Дагестанда кесек заманга тыншаювга келген К.Дмитрий, баска болып, миллет политикасы эм дин ислери бойынша министерствосының экспертлик советининь агзасы, «1999-ншы йылдың ветеранлар ополчениесининь союзы» бойынша вице-президенти Ахмедпаша Амираев шыгып сойледилер. Кизляр район акимбасы Аким Микировтын атыннан онын орынбасары Тимур Гаирбеков аскер сырасына шақырылганларга энъ ийги йоравла-

рын багыслады. Ол ясларды аьр бир эр аьдемнинь яшавындагы маьнели озгерис пен кутлап, оларга аьскершилик кесписин алып, уйлерине аьскер исининь отличниклери болып кайтканын йорады. «Аьскершилик борышынъызды оьрметли, намыслы оьтинъиз. Кизляр районның аьскерге шақырылган яслары элимиз бойынша дайым ийгилердинь сырасында экенин эсинъизде тутынъыз», – деди ол.

Дагестаннын Кизляр районның, Кизляр эм Южно-Сухокумск калалар округы бойынша аьскер комиссары Рамазан Курамагомедов оз соьзинде аьскерге шақырылган яслар яшав мектебин тек аьскер сырасында оьтип калмай, сав яшавга шынты дослар тавып, дайым оьсип келетганларын белгилеп озды.

Г.Микаил да йыйылганлар ман оз эскеруьвлери мен боьлисти. Онын аьскер сырасында кызмет этуьви бойынша алган сынавы бугуьнлерде ога янъы косылган ерлерде аьскершилик борышын толтырмага оз ярдамын этетаганы акында хабарлады. Ол аьскер сырасына йолланаяк ясларга, бугуьнлерде СВО юрген ерлерде борышын йигитлерше толтыратаган ердеслери-

нинь оьрметин, сыйын ерге туьсирмей, кайсы аьлдерде де шынты аьдем болып калганын йорады. Айтпага, биринши аьскер сырасына йолланганлардын сырасында Г.Микаилдинь уйкен улы да бар эди. Ол тукымындагы ясуьйкен эр кисилердинь коьрими бойынша, повесткады алып та шақырув пунктына келди эм медициналык комиссиасын оьтип, аьскер сырасына борышын оьтпеге йиберилади.

Белгилеп оьтейик, баьри призвниклер де аьскершилик службасын элимиз бойынша толтырааклар. Аьскер сырасыннан кайтан сонъ, олар борышыннан босатылып, токтастырылган болжал эм процедуралар ман келисте дайымлык турув ерине кайтарыладылар.

Россияда аьскерге шақырувдынъ язлык кампаниясы коькек айынынъ биринши куьнинде басланган эм 2024-нши йылдың шилле айынынъ 15-нши куьнине дейим бардырылаяк. Янъы закон бойынша аьскер сырасына шақырув бойынша ясы 30 яска дейим коьтерилген. Бу йылдың канътар айынынъ 1-нши куьнине дейим 27 яс эм оннан артканлар аьскер сырасына шақырылмааклар.

2023-нши йылдың казан айынынъ 1-нши куьниннен алып 404-нши Ф3 номерли Федераллык законы аьрекетлеп баслаган. Сол закон ман келисте, аьскер эсабына салув тармагында бузылулар уьшин каты административли яваплыгы каралатаганы, солай болып, административлик ыхтыярларынынъ бузылувы бойынша янъы йорыклары киритилгени акында да билдириледи. Соьз, оз заманы ман келмей, аьскер сырасына шақырувдан бас акаштаганлар акында барады. Баска болып, ис пен канатлайтаганлар да аьскер эсабына салув бойынша яваплыкты тутпай эм аьскер эсабына салув бойынша борышларын толтырмай бузуулары уьшин онлаган эм юзлеген мынъ маьнет акша тоьлемге амаллы болаяклар.

Сувьретте: шарадан коьринис.

ШАРА

Уллы Енъуьвге багысланып

Уьстимиздеги йылдың коькек айынынъ 8-нши куьнинде Нефтекум районның Тукуй-Мектеб эм Махмуд-Мектеб авыл маданият уйлерининь фронтлык бригадасы ман Коьсыл авыл яшавшыларына «За Победу» деген Уллы Аталык соьгысында Енъуьвдинь 79-ншы йыллыгына багысланган концерт программасы шатлыклы аьлде уйгыланьып оьгти. Сахнада, айтпага, «Шаьбден» эм «Романтик» вокал коллективлери «Ер юзинде тынышлык», «Работайте, братья!» деген йырларын йырлап эситтидилер.

Концертти «Шат» деген биов куьби Расул Гамзатовтынъ «Турналар» йыры бойынша салынган биовин оьнерли бийип коьрсеттилер. Каравшылар, балалардын ортакшылык этуьви мен сахнага салынган коьрсетуьди де коьзлеринде коьзясларсыз тынълап болмадылар. Баска болып, шарага йыйыл-

ганлардын, янды телезиткен фронт композицияларын да тынъламага амаллары болды. Артистлер каравшыларга соьгис йылларынынъ йырларыннан, ветеранлар хатларыннан эм очерклерден алынган тарихлерин кызыклы хабарлап эситтидилер. Ботен де Менлали Отакаевтинъ «Атайыма Енъуьв уьшин савболсын!», Рафаэль Исаевтинъ «Ол соьгыстан кайткан», Руфина Шерпеевадынъ «Соьгис балалары», Гульшат Аджитивлери «Ер юзинде тынышлык», «Работайте, братья!» Медина Одековадынъ «Яслар – сырада турады» эм «Донбасс уьшин» деген Сальмира Исаевадынъ йырлауларын да соьгис йырлары юреклерди телезитпей болмады.

Шарадынъ сонъында йыйылганлар аьскершилер эстелигин бир такыйка уьндемей туруулары ман эскердилер.

Г.НУРДИНОВА.

Сувьретте: шара катнасуьвиылары.

КИЗЛЯР РАЙОНЫ

Тувган ерде иси мен пайдалы

Уьстимиздеги йылда Кизляр районның Огузер авылында 16 мынънан артык гектар авыл хозияйстволык ерлерине дуьги шашылаяк. Тувган Огузер авылынынъ шетинде фермер Абакар Эскендиров тасланган дуьги чеклерин карап баслады. Ерли фермер коькек айынынъ сонъында сол ерлерге эрте шыгатаган дуьгидинь ийги деп белгиле болган «Регул» сортын шашпага мыратланады. Сол себептен бугуьнлерде сувгарув татавыллары тазаланып, авыл хозияйстволык эгинлеринде дуьги шашылуьвга аьзирлик коьриледи.

Эгин шашувы ман каьрлевши Абакар Эскендировтынъ сол онъайлы иси уьстинде каьрлемеге мырады коьптен тувган эди. Несилли эгин аьрекетшиси бизнес бойынша ойлары ман боьлишип, оз пикирдеслерин тавып, ойлаган мыратларын яшавга шыгарып баслады.

Абубакар Эскендировтынъ белгилеви мен, мунда элли йыллар бойы дуьги шашылмаган. Ястынъ бу эгинлер бойында бала шагында

районда белгиле болган Арслан-Али атайы ман коьп кере кезгени де тап бугуьндей эсинде. Аьел ясуьйкени оз заманында колхозда комбайн айдап, он сегиз йыллар бойы Огузер авыл ерли советин етекшилеп келген. Ол механизаторлар болган белгиле тукумынынъ эм асыллап тармагы бойынша алдышыларынынъ басшысы болып келген эм ясуьйкенлери Абакарга тувган ерине, иске уй-

кен суьйимди тербиялап келуьвинде уьлгиле коьрим болдылар.

Абубакардынъ бизнес бойынша мырадына йол навруз айынынъ басында ашылды. Сол онъайлы исте яска керекли ярдамын онынъ авылдаслары, дослары эттилер. Йидершик тереклери оьскен аьвелги дуьги эгинлерде бир йорыктан бир неше бульдозерлер, тракторлар, экскаваторлар куллык этип басладылар. Кесек

заман ишинде уйкен куллык этилинди. Бугуьнлерде онынъ етекшилеви мен 16 мынъ гектар ерлері шашылуьвга аьзирленген.

Фермер яс бугуьнлерде сувды куьтеди, сув Огузер авылдың татавылы ман эгинлерге дейим етпеге керек. Абакар Эскендировтынъ белгилеви мен дуьгиди сувгарув ман маьселелер болмага керек тувыл, неге десе Дагмелиоводхоз управлениесининъ аьрекетлеви мен сол татавылдың 15 шақырым ери коькыстан, ылайдан тазаланган. Келеекте сол ерлерге баска туьрли аслык культураларын да шашпага амал болаяк. Фермер ястынъ проектине биринши болып эс берип эм оз ой-маслагатларын бергенлердинь бириси авыл администрация акимбасы Руслан Ямуржиев эм Кизляр район бойынша Авыл хозияйстволык управлениесининъ етекшиси Разияхан Алилова болдылар.

– Мени авыл яшавшыларымыздынъ арасында озлерин авыл хозияйство тармагында тапкан баславшы ясларымыздынъ болганы бек суьйиндиреди. Авыл

хозияйстволык производствосына янъы ерлерининъ киритилуьвиннен баска, бу йыл ишинде янъы ис орынлары да туьзилеип, сол зат налог эм баска карыжлары эсабында авыл администрациядынъ бюджетине туьсуьви уйкен маьнелигин тийгистеегине ердесимиз Абакар уйкен себеп болады. Коьп бетинде авылымызды онъайластырувы бойынша соравларын да да белсенли катнасып келгени уьшин, биз фермер ясымыз Абакарды кайсы баславларында да колтыклап келеекпиз, – дейди Р.Ямуржиев.

Разияхан Алиловадынъ белгилеви мен, дуьги аслыгын мунда бир неше йыллар бойы асылламага мыратланадылар.

Яс фермер Абакар Эскендировтынъ баслаган онъайлы иси келеекте емисин берип, аслыгы онъ болып, етимисли аьрекетшилердинь сырасында дайым болып келгенин йораймыз.

Г.НУРДИНОВА.

Сувьретте: Огузер авыл еринде дуьги шашылуьвга аьзирлик коьриледи.

ПОЛИЦИЯ КУЛЛЫКШЫСЫ БИЛДИРЕДИ

Зарар келмеге болатанлар санында

Ызгы заманларда туурли месенджерлер аркалы айлак коьп кыянатлыклар этилетан болды. Туурли социаллык тармактарда провокаторлар россиянлыларды террористлик актлар, сондай баска кир ниетли ислерге киргизбеге аьзир болып турадылар. Яс аьдемлерге эм оьсип келетан балаларга куьшли зарар келмеге болады. Кир ниетли аьдемге яс оьспирди оьз ягына йькпага, террористлик куьплерге басларын айландырып киргизбеге эм аьвликтирмеге коьп кыйынлык тувдырмайды. Ол оьзинин ойын акылы басылган, билими де терен болган аьдемге «ябыстырып» бола коймас, а яс аьдем, инсан болып кепленмеген болса, аьвлигип кетпеге де болады. Сондай кыйынлы аьлге калмас, яман йолга туьспес уьшин, алдын шалган шаралар озгарсак, ийги емисин берер деп ойлаймыз.

Оьз билимдери мен бизи мен Ногай районы бойнша Россия ОМВД-сынын ПДН ОУУП эм ПДН инспекторы Солтанат Аджатаева боьлиседи:

(ийгиси болсын, яманы болсын) аьвлигип кетпеге болады. Коьбиси оьспир баьри затты да толы аьнлайтагандай болатан ерлерде аз распайды. Олар билимдери толыдай, берктей, бир де зарар аькелек куьплерге кирмектей, право йорькты бузатан ислер этпектей боладылар, ама яньылыскан ерлерин де коьргенмиз эм оьз практикамызда да йолькканмыз.

Кир ниетлери бар аьдемлер бир зат акында да ойланмайды, бир зат та оларга тыйдажылык болмайды. Олар бек ийги психологлар, оьзлери, заманга коьре яньы технологиялар йорькларына уьйретилгенлер. Вербовчик дегенге «кир» методикалар йок, оларга аьдемлерди террористлик куьплерге киргизуьвге баьри йорькларды да кулланмага ярайды: психологиялык манипуляциядан алып тувра коркытувга дейим.

Бу куьнлерде террористлик куьплерге киргистуьвдинь бас алаты социаллык тармактар эм

да оьзлерининь байыр сайтларын юридедилер, оьзлери акында айлак коьп билдируьвлер саладылар, оьз ойлары ман боьлиседи, кайбир политикалык ислерге оьзлерининь карасын коьрсетдилер, а солардынь коьбиси ялган да болып шыгады, яс аьдем болса, сонунь ялганлыгын аьнламай коймага да болады. Солай болганда, социаллык тармактар кир ниетли инсанларга оьзлери билдируьвлерди йыйнамага эм «керекли» аьдемлерди таппага коьмекши болады.

Яс аьдемнинь ата-анасына не затлар билмеге керек:

Сиз эртеректен оьзиньиздинь балаларыньызга Интернет сайтларында бар кавыфлыкты аьнлатпага, сол темага соьйлемеге керексиз.

Телефон номерлерине баскаят аьдемлер тел сокса, алмага ярамайтаганын да аьнлатсаньыз, зарарлы болмас. Балаларыньыздынь досларын танымага, олар кимлер мен месенджерлеринде байланыс тутатанын билмеге де керексиз.

Балаларыньыздынь кызыксынувларын билмеге аьр бир ата-ана борышлы. Олар ман бирге кыдырув, ойынлар ойнав, кайдай да бир аьел аьдетлерин тутув пайдалы болады.

Эгер яс аьдем сондай кир ниетли аьдемлер мен байланыс болып калса, ол оьзин кайтип юритпеге керек?

Оларга каратылган соьз, хабарласув акында уйкен аьдемлерге (ата-анасына, оькутувшысына) билдирилмеге керек.

Кайдай бир яньы билдируьвди йймага суьбетаган болсаньыз, Россия Федерациясынын юстиция министрствосынунь байыр сайтына кирип караньыз, белки сол

– Оьз ойи кепленмеген яс аьдемнинь яшавга карасы толы болмаганга коьре, ол кайдай куьпке де кирмеге, кайдай ис пен де

месенджерлер боладылар. Сол ок социаллык тармактарда олтыратаганлар ишинде яс несил айлак коьп болады. Олар сон-

законга карсы затлар ишине кире тагандыр. Тийиссизлик коьрсенъиз, 102 номерли телефонга тел соьгынъыз.

МАЪСЕЛЕ

Оьтпектен тура оькпелеспейик

Макала кайбир авылдасларымыздынь шаьгинувлары бойнша язылган.

Оьтпек. Бу соьзди эситкенде, коьзлерге бала шаьгымыз, азбардагы ошак алдында анамыз кызуулы тезеклер арасындагы таба ишиннен коллары ман коьтерип шыгарган исси эм таьтли ийисли тоьгерек оьтпек коьринеди. Сол оьтпектинь ийисин эм даьмин биз оьмир бойнда бир де мутпаймыз.

Оьтпек дегенде, уьш яска яньы толып, эсинь келгенде, тоьрде аьелимиз бен бирге мезгил асты ашап олтырган наьсипли саьат эске туьседи. Оьсе келе, ата-анамнан сондай оьтпек таппаганлыктан оьткен соьгыс йьлларында неше аьдемлер районымызда кырылганын, нешевлер ата юртын таслап, баска ерлерге кеткени акында билгенмен. Бизим аьелимиз сол ашлык заманынан атамьздынь аьрекетти аркасы ман аман калган.

...Йогардагы тап-таза коьпкоьмек аспан, азбар толы куьн саьвлелери, алдымда уьй салкынындагы сыпыра уьстинде яньы пискен йьлы оьтпек. Бизим бала эсимизге тувыл, туьсимизге энип болмайтаган эди кайтип аьдемде оьтпексиз куьнлери болмага болатананы. Соньында сондай хабарларды юькьктагы эсли авылдаслардан да эситкенде эм олардынь оьтпектинь бир туьйирин ерге туьсирмеге ярамас дегенин сав яшав оьмиримизге биз, совет заманындагы балалар, тап ант этип алганмыз. Бизим авылымызда оьтпекти бек аявлаганлар. Оьтпекти оьрметлев аьдети мен бизди тербиялаганлар.

Совет йьлларында оьтпекти сыйлав эм баалап билуьв акында бизге коьп айтылатан эди. Уьйде де, мектебте де, орамда да, радио эм телевидениеден, газета-журналдан, кайсы яктан да оьтпек деген, ол аьр аьдемге тап атасы эм анасындай, ердинь йьлувындай юькьк эм асабалы экени акылга эм юрекке бебей шактан киргистилген. Оьтпек – ол тувган ер, алтын масаклы кень кырлар, маньлай тер аккан кара куллык, соьгыстагы аьскершилердинь энъ аьсирет туьслерине энген алал берет деп бизим несилимизде сакланган.

Оьтпектинь акында язувымнынь маьнеси сол – ызгы йьлларда элимизде тек оьтпектинь тувыл, коьп асабалы аьнламлардынь сыйы тоьменлегенин оькниш пен элемей болмаймыз. Сонунь бир ягы

деп газета окувшыларымыздынь бир кесегининь буьгуьнлерде туькенлерде саьылатан оьтпеклердинь оьлшеми не эм сапатына шаьгинувлары болады.

– Алдынгы совет заманларында оьтпек писируьвшилерде кайдай болса да бир намыс болгандыр деп ойлайман. Ол йьлларда биз алатан оьтпек стандартлы (900 грамм эм 700 грамм) яде шегилип саьылатан болган. Сатып алувшы оьтпектинь шеккисине коьре сонунь акын тоьлеген, – дейди мага авылдасларымыздынь бириси Таньболат Таньмурзаев (аты эм тукумы онынь тилегине коьре туьрлентилген).

Аьлиги заманларда туькенлерде бизге оьтпек писируьвшилер стандартлы 400 грамм оьтпек сагамьз дейдилер. Сол оьтпектинь шеккиси 400 граммга я етер, я етпестей енйил. Колынъа алып бармактарынъ ман кысанъ, сондай оьтпектинь бир каьыргасы экиншисине тиеди. (Бу оьтпеклерди авылдасларымыз «воздушный» деп те атаганлар). Оннан баскалай, бирерде писирилген оьтпеклердинь ишлери колларынъа да яьсыятаган аьллер болады. Солардынь баалары 28-30 маьнет, катламадыкы – 100-110 маьнет.

Элбетте, аьлиги заманларда оьтпек писируьвшилерди, боьреклер, толтырмалар, консервлер эм сондай коьп баска азык-туьлик товарларын аьзирлеьвшилерди текрарлап тергейтаган органлар йокка эсап. Сол себептен оьтпектинь сапатына, шеккисине эм баасына шаьгынатаган авылдасларга туькенлер иелерине, оьтпек писируьвшилерге, ерли депутатларга йолькпага, эгер олар тийисли шаралар коьрмесе, ьхтыяр саклавышы органларына, судка билдирмеге маслагат этемиз.

Оьз яьгымыздан район яшавшыларын керекли азык-туьлик товарлары ман канатлайтаган ердеслеримизден оьтпек сапатын ийгилендируьвди, сонунь шеккисин эм баасын тийисли калыпларга келтируьвди талаплаймыз. Биз баьримиз де – бусырманлар, эм бир-биримизди сыйламага, ийги авылдаслык аьдетлеримизди сакламага тийислимиз.

М.ХАНОВ.

Ставрополь крайынынъ Нефтекумск каласынынъ кишкей яшавшысы

Амелия Аскерхан кызы Баетовага 4 ясына толганы ман

Айдай сылув Амелия,
Оьсип-етип, Иншалла,
Оьнерлерге етерсинь,
Кыз санына кирерсинь.
Яшавынънынъ йолында
Алал дослар коьп болсын.
Атынъ сенинъ, Амелия,
Мактав болып айтылсын.

Кутлавшылар: атайы Крымхан, тетеси Сафура, кишкей атайы Темирхан, абасы Азиза, акалары Алихан эм Руслан, атасы Аскерхан.

БИРГЕ КУЬЛЕЙИК

Собьтип те айтпага болады

Эрлери ийги хатынлар наьсипке толы: биревлерининъ шарклары 100 килограммга дейим.
* * *

Эсинъизде болсын: эгер сизге биревлер: «Кой биз сизге буршав бермейик», – десе, собьтип тек коьмек этпеге суьймейтаганлар айтадылар.
* * *

Акылымды йыйнамага токтастым, тек акылым йыйынга келмеди.
* * *

Район ЗАГС уьйининъ коьрнекли ерине булай деп язылган соьзлерди илмеге керек эди: «Уьйленген сонъ бек бол, йылама!».
* * *

ЗАГС уьйинде бир соьз айтасынъ эм сен уьйленген аьдем боласынъ. Уйклятып туьсинъде бир соьз айтасынъ эм сен айырылган аьдем боласынъ.

Наьсипли

Туьнинъ бир заманында эри уйкы арасында: «Наьсипли! Наьсипли!» – деп кышкырады экен. Янынъда яткан пишеси сонда ок соны эситип:

– Ол да не эткен Наьсипли болды? Сенинъ хатынынъ мен – Рукият! – дейди.

– Мен аьли туьсимде сени колларынъга бир уйкен дорба алып юргенинъди коьрдим. Сол дорбанънынъ иши савлай долларларга толы эди. Сонынъ уьшин сага наьсипли деп кышкырганым, – депти эри, онъайлы явап тапканына суьйинип.

Эсимде тувыл, туьсимде

Кайын анасы куевине:

не:
– Бу кеше туьсимде мени биревлер асакка асыптылар...

– Кимди, сени ме?!
Оьмиримде ынанман.

– Ий, дуьнкъей, эсимде тувыл, туьсимде деймен.

Мага да ярамайды
Доктыр авырувлды карап болып, онынъ хатынынъ шетке тайдырып айтады:

– Билесизбе, сизинъ эринъиз мага ярамай туры.

– Дуьрыс айтасыз, ол коьптен бери мага да ярамайды.

Сиз кайдан билесиз...

Кожадынъ хатыны оьледи. Аьдемлер йыйлып келип ога альхам беруьвде. Биревлер азбарга киредилер, баскалар шыгадылар. Уьйде пишелер бозлайдылар. Кожа болса дува бермеге келген аьдемлерге куьлемсиреп кувнак юзи мен карайды экен. Соны аьдемлер коьрип, оны намысландырадылар.

– Кожа, сени мен сав бир оьмир яшаган, сенинъ аьвлетлеринъди тапкан эм асыраган ян косагынъ оьлген. Сен неге куьлемсирейсинъ?

– Мен суьйинемен, – депти Кожа аьдемлерге. – Меним хатыным меннен алдын бу ялган дуьнядан ахырет дуьняга кеткенине.

Подмосковье
Дагестаннан келген аьдем Москвага метроишине киреди эм: «А-а-аьли билдим, Подмосковье деген бу экен!» – дейди.

МЕКТЕБ ЯШАВЫННАН

Балалардынъ суьвретлеринде

Янъыларда Ногай районуьмыздынъ Орталык больницасынынъ куьлкшылары ман, Савлай дуьня бойынша туберкулез маразы ман куьрес юритуьв куьнине рас барып, район мектеблерининъ окувшылары араларында суьвретлер уйгынланып озгартылды.

Шарада А-Х.Джанибеков атындагы, Кадрия, Эдиге, Нариман авыл мектеблерининъ окувшылары ортакшылык эттилер.

Шарадынъ оьтуьви акында, сонда катнаспага ниети бар окувшыларга баьри шартлар да Орталык больницасынынъ врач-фтизиатры Сакинат Казув кызы Шураева озь соьзи мен ашты. Ол сол куьн мунда келген окувшыларга эм олардынъ атааналарына туберкулез кайдай зарарлы эм юкпалы авырув экени акында хабарлады. Йыл сайын бу мараздан не шаклы аьдемлердинъ оьмирлене кыскаратаганы акында бек аьруьв этип аьнлатты.

ПРОЕКТ

Тилди эм маданиятты сакларга салдарлы коьсым

Уьстимиздеги йылдынъ коькк айынънъ баслапкы куьнлеринде, «Аьелдинъ уйкен тыншаюв куьнлери» деген проект ишинде, Терекли-Мектеб авылынынъ маданият уьйинде эм «Ногай Эл» балалар бавынынъ негизинде, Дагестан Республикасынынъ ат казанган саниятлар аьрекетшиси Сраждин Батыровтынъ «Ай, Айданак» китаби бойынша салынган, «Айланай» ансамблининъ балалар уьшин анъ-хореографиялык ойын программасынынъ постановкасы коьрсетилди.

ТАБИАТ ЭМ БИЗ

Билсенъиз, кызыклы

*Самолет ерди эки куьннинъ ишинде айланады. Автокоьлик соны бир айдынъ ишинде оьтеди. Йолавшы болса, уьш йыл сол йолды юреек. Биринши космонавт Юрий Гагарин космический кемедде Ерди 1 саьат 48 такыйкадан айланган.

*Йыл сайын юзлеген тереклер оьзлери шыгадылар, неге десе тыйынлар шишкларды каерге коьмгенин мутадылар.

*Кумырскалар – орман санитарлары. Олар зарарлы куртларды ашайдылар. Кумырскалар йыйылып, бир куьннинъ ишинде мынълаган куртларды тайдырадылар. Соьтип тереклердинъ туьплери босатыладылар, тамырлары сувланадылар, «тынис» аладылар. Кумырскаларды оьлтirmeге ярамайды, олар пайдалы.
*Туьрли айванлар туьрлише уйклайдылар – шышкан – 13 саьат, тыйын – 14, кирпичи – 8.

*Коянынъ ювьрувынынъ тезлиги бир саьтте 50 шакырым болады. Олар тавга ювьрып, енъил минедилер, тавдан ерге кыйынлы туьседилер, неге десе олардынъ арт аяклары алдыдагылардан узын болады.
Аьзирлеген **Г.БЕКМУРАТОВА**

<p>«Шоьл тавысы» республикалык газетасынынъ куьлкшылар коллективи ногай шаири Салимет Майлыбаевага кайнатасы Рамазан Нуковтынъ топырак болганы ман байланыста каты кайгырувын билдиреди, онынъ аьелине эм кардаш-туьвганларына бассавлык йорайды.</p>	<p>Ногай районуьнынъ КЦСОН ГБУ куьлкшыларынынъ профсоюз комитети Алтынбике Крымхан кызы Ялманбетовага суьйикли атасы топырак болувы ман байланыста каты кайгырувын билдиреди эм бассавлык йорайды .</p>
<p>Куьнбатар авыл мектебининъ ис коллективи Сеперхан Арслановна Савкатовага эри Мурзабек капылыстан яшавдан кешип кеткени мен байланыслы болып, каты кайгырувын билдиреди, ога эм кардаш-туьвганларына бассавлык йорайды.</p>	<p>ДР Халк Йыйынынънъ депутаты Мурзадин Авезовтынъ ямагат приемный Темирхан Сатыровтынъ дуьнядан тайганы ман байланыста каты кайгырады, онынъ аьелине эм кардаш-туьвганларына бассавлык йорайды.</p>